

UTAZÁS ELIOTTAL

Jerzy Grotowski színházában, Wrocławban tökélttem el, hogy Vas István sikeres fordítása után én is megpróbálkozom a *Hamvazószerda* magyarításával. Az *Apocalypsis cum figuris* egyik legmegrendítőbb pillanatában a falubolondja, aki egyben Jézus is, a kétely és kétségbeesés ingó csúcsain mondani kezdi ezt a verset. Ellenlábasa, a korhely bandavezér, aki Péter apostolt és Dosztojevskij Nagyinkvizítort is megtestesíti, gunyorosan faggatja az átszellemült félnótást a Második Eljövételről, már érik benne a végső szó, mely egyben az előadás végső szava is lesz: a „Menj és ne gyere vissza”, és ekkor zendül fel a Jézussá lényegült, döbbenetes mélységű Riszard Cieslak száján Eliot híres verskezdő sora, angolul idézem: „Because I do not hope to turn again”. Bennem rögvést fölremlt a Vas-féle magyar szöveg: „Mert nem remélem hogy megfordulok”, és úgy éreztem, a „megfordulok” ige a maga túlnyomóan kinetikus jelentésével nem fejezi ki eléggé a lelki fordulatot, pontosabban azt a rejtett jelentést – Jézus visszatérését a földre –, amelyet a wroclawi előadás sugallatára a szövegből kihallottam.

Amikor már behatóbban foglalkoztam a verssel, ráébredtem arra, hogy félreértés sarkallt a munkára. Az Eliot szövegét mondó valaki a maga közvetlenségében nem Jézus Krisztus, mint Grotowskiéknál, így hát a „turn again” kifejezés nem vonatkozhat a Második Eljövételre. Csakhogy akadnak termékeny félreértések. Rákényszerültem arra, hogy tisztázzam: ki a vers beszélője, „én”-je, és miféle utazás az, amelyről nem tud visszafordulni. A második kérdéssel könnyebben boldogultam: az út, amelyet megtesz, a lélek zarándoklata a reménytelenség éjszakájából valamilyen megfogalmazhatatlan, csak-sejtett hit és viláosság felé – rokon azzal, amelyen Eliot kedvelt mestere, Dante járt a pokolból a purgatóriumon át. A költemény egyébként is tele van Dante-reminiscenciákkal. A Hölgy a vers különböző pontjain „Szarkaláb-kéken, Mária kék színében” feltündökölve magát Máriát jelenti nyilván, de egyben mást is, olyasvalakit, aki közel áll Máriához, és úgy kalauzolja, vezérli a beszélő személyt a fény felé, ahogy Beatrice irányította a firenzei költőt; a Hölgy alakját is spirituális erotika festi elénk, átszellemült és kifinomult termékenységi képzetek elevenítik meg, a forrás és a kert szelleme ő, „Áldott nővér”. A költemény harmadik részének lépcső-hasonlata a *Purgatóriumból* került át Eliot versébe, a „Sovegna vos” pedig Dante-idézet. Az utazás tehát Dantéhoz és néhány középkori szerző lélek-pikareszkjéhez hasonlatos – a szakirodalom főként az Eliot által különösen kedvelt Juan de la Cruzra hivatkozik, aki szintén „A lélek sötét éjszakájából” indult útnak a tökéletesedés felé.

De ki a versbeli utazó személy? Úgy vélem, semmiképp sem pusztán Eliot úr, a költő. Igaz: az ő válsága, istenkeresése formálódik meg az utazás során, de az „Én”, aki beszél, mélyebb és sokrétűbb annál, semhogy egyetlen emberhez kötődjön; a magára hagyott, kiszolgáltatott lélek szólal meg, támaszt keresve magának. A saját semmisége tudatára ébredt Ember beszél, ahogy Eliot ezt értelmezi – a szárnyaszegett, halálra ítélt, csapdáktól fenyegetett, rossz kísértéseknek kitett halandó, az ember fia – tehát rejtetten Jézus is? Úgy gondolom, ahogy a Hölgy egyszerre lesz Máriának, Beatricének és a lélekké nemesült erotikus szépségnek a jelképévé, úgy változik a beszélő személy Eliotból tökéletességet dűltan kereső lélekké, Jézussá, halandó emberré és vissza.

Ez a vers csak fáradságosan és töredékesen fejthető meg, mert szimbolikája sokértelmű és egymásba csillámló. Titkainak egy része filológiaiilag, tudományosan feltárható, más része azonban a tudat olyan mélyrétegeiből fakad, hogy feltehetően

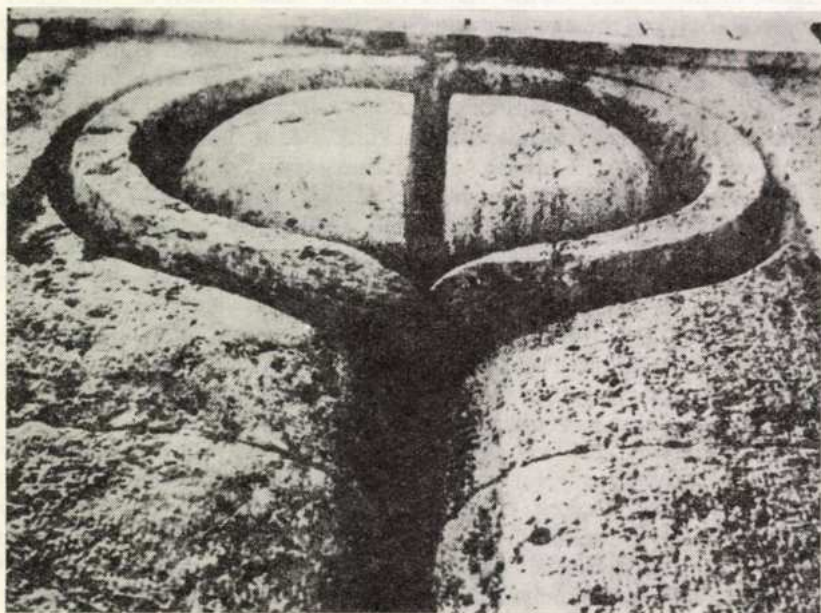
a költő maga is megfektetlen titokként hozta felszínre; legalábbis a jelképek igen érzékletes, gyakran meghatározhatatlan jelentésű, de határozott pátoszu ragyogása erre vall. És az értelem ott is szakadatlan bolygásra kényszerül, ahol bizonyítékokkal alátámasztható értelmezés kínálkozik. Vegyük még egyszer szemügyre az első sort. A „Because I do not hope to turn again” átvétel Dante barátjától, Cavalcantitól. „Mert nem remélem, hogy visszatérek az édes Toscanába”, írta bánatosan az itáliai költő; a „turn again”-nek itt igen konkrét értelme van, a száműzött Cavalcanti nem remélte, hogy viszontláthatja még szülőföldjét és szerelmét. Eliot azonban költeménye nyitó sorában spirituálisan átértelmezi a szóban forgó igét. A költő nem reméli, hogy visszafordulhat a „lélek sötét éjszakájából”, vagyis nem reméli, hogy visszatérhet a fénybe. A hamvazószerda a nagyböjt első napja, a bűnbánat siralmas ideje. A vers beszélő személye lemond az „áldott arcról” és a „hangról”, elvállalja a földi állapotot és küzdelmet, nem óhajt ábrándosan vagy csodák útján tova menekülni. A bűnnek ez a totális elvállalása azonban egyben krisztusi tett is – az olvasóban joggal derenghet fel a Jézus-asszociáció. A sornak azonban – a fordító ezt illő bánattal jegyzi meg – van még egy lefordíthatatlan élce is: hamvazószerdán a hívők hamuval dörzsölik be a homlokukat, és a pap ezt mondja: „Emlékezz, ember, hogy por vagy és porrá válsz.” Angolul a „valamivé válni” jelentést is a „turn” ige fejezi ki. Azért állapotom meg végül az első sor fordításakor a „visszatérni” igénél, mert ennek a legtágabb körű a jelentése: belefér Cavalcanti bánata, a bűnben-megrögzöttség emberi állapota, a Jézus-asszociáció és végül a „megtérni a földbe”, „megtérni az ősökhez” gondolatársítás visszaad talán valamit a „turn” ige lefordíthatatlan – és ebben az összefüggésben halálra utaló – jelentéséből is.

Munka közben vettem észre, hogy a költeményben hemzsegnek a biblikus, liturgikus és irodalmi utalások, néhányat felsorolok közülük, nem csak azért, mert nagyon jellemzőek arra a módra, ahogy Eliot felszívja és céljainak megfelelően asszimilálja szellemi tápanyagát. A vers harmadik részének befejezése, az „Uram, nem vagyok méltó” a mise szertartásából való töredékes idézet, és arra a történetre utal, amelyről Máté is beszámol evangéliumában; a százados szól így Jézusnak: „Uram, nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jöjj; hanem csak szólj egy szót, és meggyógyul az én szolgám.” Ugyanilyen bűjtatott és töredékes idézettel fejeződik be a negyedik rész is. A római katolikus *Salva Regina*-ban található ez a mondat: „És számkivetésünk múltán mutasd meg nekünk a te méhednek áldott gyümölcsét, Jézust.” Eliot csak az idézett mondat első három szavát írja le, a többit az olvasóra bízva. Az ilyen idézési mód arra készíti az olvasót, hogy egyszerre több hídon sétáltassa át gondolatait. Ugyancsak idézetet rejt a költemény utolsó előtti – perdöntő – sora. A „Suffer me not to be separated” a XXII. János pápának tulajdonított *Anima Christi* című imából való, az idézet latin szövege: „Ne permitte me separari a te” – vagyis „Ne engedd, hogy különváljak tőled” – Eliot azonban az „a te” (magyarul: „tőled”) elhagyásával kitágítja e sor jelentését. Nála nem pusztán az istentől való különválás ellen irányul a fohász, hanem általában a magány, a társatlanság, az emberektől és tárgyaktól és folyamatoktól való elszigeteltség ellen is. Eliot csonka idézetei csonkaságukkal a legékesszólóbbak.

E rövid előszóban csak néhány olyan irodalmi és vallási utalást próbáltam megvilágítani, amelynek a vers értelmezése szempontjából különleges jelentősége van. Akadnak egyéb idézetek is, például az Üdvözlégyből, Mikeás prófétából, Shakespeare-ből, Dávid zsoltáraiból – hogy csak azokról beszéljek, amelyekre ráakadtam –, ezek „leleplezésénél” azonban fontosabbnak tartom, hogy megpróbáljak magyarázatot találni egy személyes kérdésre. Vajon miért bajlódott olyan sokat ezzel a verssel a fordító, miért érezte, hogy fontos munkát végez, holott őt magát nem

foglalkoztatják azok a transzcendens problémák és teológiai vívódások, amelyek meghatározzák e vers szellemi tartalmát? A *Hamvazószerda* formai tökélye, muzikalitása, érzelmi és gondolati sűrűsége a transzcendens problémafelvetésen túl olyan lelkiállapotot, olyan évtizedek óta időszerű szituációt elevenít meg, amelyet mindenki átélhet, aki fogékony az emberiség, és ezen belül a saját sorsa iránt. A kétségbeesés, a vívódás, a keresés, a magány és kiszolgáltatottság állapotai, az élethezkötöttség vonzásai és csapdái, a dolgok áttekinthetetlenségének rémülete közös élmény – akár a túlvilágra, akár erre a kézzelfoghatóra irányul pillantásunk. Ön-magában utazik, aki Eliottal útra kel.

EÖRSI ISTVÁN

Constantin Brancusi: A csók kerítése, 1938